

sømt; Vaabnene er ikke tidssvarende o. s. v. Løvenørns Efterfølger, Numsen, tog strax fat paa Forbedringer og gennemførte adskilligt; men det blev først i Saint-Germains Periode og endnu senere, at de Amthorske Forslag kom helt til Udførelse.

Forfatteren siger (S. 26), at Løvenørn hørte til de Personligheder, som stod ilde anskrevet hos Dronning Anna Sofie, men af Fremstillingen faar man snarere det modsatte Indtryk; i ethvert Fald har han forstaaet med det gode at bekæmpe hendes Uvillie.

Rockstroh.

Otto Brandt: Geistesleben und Politik in Schleswig-Holstein um die Wende des 18. Jahrhunderts. Stuttgart. 1925.

To store udenrigspolitiske Begivenheder har i det 19. Aarhundrede grebet ind i det danske Folks Historie og virket bestemmende paa dets statslige og nationale Stilling: Adskillelsen fra Norge i 1814 og fra Hertugdømmerne i 1864. Begivenhederne i 1814 berøvede den danske Stat enhver Betydning som selvstændig Faktor i nordeuropæisk Politik, men blev uden dybtgaaende Følger for Folkets nationale Udvikling. Brydningen mellem den danske og den norske Kultur foregik uden videre dansk Deltagelse og satte ringe Spor i dansk Udvikling. Anderledes med Kampen om Hertugdømmerne. Helstatsmændene frygtede, at Danmark gennem Tabet af Hertugdømmerne skulde miste sin Levedygtighed som selvstændig Stat, men fik hurtigt Uret. Udviklingen efter 1864 gav Beviset for det lemlæstede Monarkis Levedygtighed. Langt mere dybtgaaende blev Kampens folkelige og nationale Betydning. Ingen vil benægte, at der gik store Værdier tabt gennem Afbrydelsen af det dansk-tyske Kulturfællesskab. Ligesaa sikkert er det, at det alene har været gennem de dansk-tyske Brydninger i det 19. Aarhundredes første Halvdel, at det danske Folk arbejdede sig frem til fuld Bevidsthed om sine nationale Ejendommeligheder. Ingen Problemer i Danmarks nyere Historie er derfor mere omfattende, gaar dybere og rækker videre end de forskellige Spørgsmaal, som staar i Forbindelse med den slesvig-holstenske Bevægelse og dens Fortsættelse: den dansk-tyske Kamp.

Dansk Historieforskning og Historieskrivning har da ogsaa i høj Grad vendt sin Opmærksomhed mod disse Problemer og bragt værdifulde Bidrag til deres Løsning. Ganske vist er det en Overdrivelse, naar Forfatteren af det nye Værk, som har givet Anledning til disse Linier, vil paastaa, at de sidste Aartiers

danske Historieskrivning, »und zwar in ihren hervorragendsten Vertretern, sich fast ausschliesslich der Erforschung des Verhältnisses zwischen Dänemark und den Herzogtümern zugewandt hat«. (S. IX). Man behøver kun at nævne Forskere som Edv. Holm og Steenstrup, Troels-Lund, Fridericia og Rubin for at maale Overdrivelsen. Derfor er det ligefuldt rigtigt — som det har været en Selvfølge — at dansk Historieforskning for at være i Pagt med Folkets nationale Udvikling i høj Grad har maattet beskæftige sig med Hertugdømmernes Skæbne gennem Tiderne saavel som med Udredningen af deres Betydning for den danske Stat og det danske Folk. For Opfattelsen af de grundliggende Problemer og hele Synet paa den historiske Udvikling er det A. D. Jørgensen, som har været den bestemmende, for Behandlingen af de enkelte historiske Spørgsmaal Kr. Erslev, der har været vejledende. P. Lauridsen har gjort Rede for Problemet, som det viste sig under Synsvinklen Nordslesvig, medens Louis Bobé og Aage Friis gennem deres Fremlæggelse af Materiale og delvise Benyttelse af det har givet store Bidrag til Forstaaelsen af Udgangspunktet, den dansk-tyske Helstat, og paapeget dens nationale Værdier og Svagheder. Adskilligt andet kan nævnes. Allerede de fremhævede Forfattere vil dog være tilstrækkelige til at vise Uholdbarheden, naar Otto Brandt i sin Fortales første Linie lover med sit Værk »im wesentlichen Neuland zu erschliessen«. Netop Brandts egne fuldt loyale Citater viser, i hvilken Udstrækning han har kunnet bygge paa dansk Historieskrivning og Materiale, den har skaffet til Veje.

Noget anderledes stiller Sagen sig, naar man betragter de Spørgsmaal, som det er tysk og navnlig slesvig-holstensk Historieforsknings naturlige Opgave at tage op til udtømmende Behandling: selve den slesvig-holstenske Bevægelses Historie, dens Udspring og Forudsætninger, dens Forløb og Betydning. Fra dansk Side er der givet enkelte Bidrag, saaledes i I. S. M. Ostenfelds Studier over Stemninger og Tilstande i Holsten (1815—30) fra 1909. Adskilligt er ogsaa bleven ydet fra tysk Side. Johannes Brocks tankevækkende Arbejde: »Die Vorgeschichte der schleswig-holsteinischen Erhebung von 1848« (1916), skrevet uden nationale Fordomme, med politisk Forstaaelse og menneskelig Medfølelse, trak Hovedlinierne op og paaviste Forbindelsen med den almindelig tyske Enheds- og Frihedsbevægelse, men kunde ifølge Sagens Natur ikke give nogen udtømmende og alsidig Fremstilling. Hans Schulz' Friedrich Christian-Biografi med tilhørende Aktsamlinger har oplyst Begyndelsen til den fyrstelige Slesvig-Holstenisme og givet en i alt væsentligt udtømmende

Karakteristik af dens første Mand. Skildringerne af de følgende Augustenborgere er langt fra saa tilfredsstillende. Andre Arbejder kan nævnes. Meget staar dog endnu tilbage. Den folkelige Slesvig-Holstenisme venter endnu paa sin Historiker, der belyser Bevægelsens Vækst i Befolkningens Masser, skildrer den lokalt og forklarer, ad hvilke Veje og af hvilke Aarsager den vandt Magt over jævne Sind. P. Lauridsens store Værk har intet slesvig-holstensk Sidestykke. Derimod har den unge Historiker, Docent ved Kiels Universitet, Professor Dr. Otto Brandt, tidligere kendt ved dygtige Arbejder om Friedrich Schlegel og om England og den Napoleonske Verdenspolitik 1800—03, nu i et stort Værk taget Ridderskabsbevægelsen op til udførlig Behandling.

Det slesvig-holstenske Ridderskab var ikke den stærkeste Faktor i den samlede slesvig-holstenske Bevægelse. I mange Henseender virkede det splittende og svækkende. Men det satte Bevægelsen i Gang og fik overordentlig Betydning for Udformningen af dens Program. Det rummede Personligheder, som havde deres Meningers Mod, var uafhængige og med fronderende Traditioner, der lettede Overgangen til en bevidst Opposition. Det raadede over en Organisation, som var politisk svag, men socialt fasttømret, og som rummede Muligheder for at samle Modstanden mod den danske Regering. I sine Privilegier ejede det endelig et Vaaben, som Erfaringen viste kunde bruges til Støtte for Kravet om en fri Forfatning og Paastanden om Hertugdømmernes Enhed. Det slesvig-holstenske Ridderskab har givet Bevægelsen dens udprægede historiske Karakter og — i det lange Løb til dens Skade — fra en politisk Kamp omformet den til en historisk-juridisk Proces.

I mange Henseender er Otto Brandts Værk baade dygtigt og fortjenstfuldt. Adskilligt tidligere ukendt Materiale er benyttet: private Brevsamlinger, navnlig fra Altenhof og Lindenberg, saavel som offentlige Myndigheders Arkiver, først og fremmest det slesvig-holstenske Ridderskabs Arkiv i Itzehoe. Navnlig ét bør dog fremhæves. Forfatteren har i forholdsvis faa Aar haft sit Hjem og sin Arbejdsmark i Hertugdømmerne. Alligevel er han fuldkommen Herre over den foreliggende historiske Litteratur, ikke alene Hertugdømmernes egen og de store grundlæggende danske Aktsamlinger. Ogsaa til den øvrige dansk-historiske Litteratur vedrørende Hertugdømmerne besidder han udtømmende Kendskab. I Danmark har man ikke været forvænt med, at tyske Historikere har taget Hensyn til dansk historisk Forskning — endnu i de sidste Dage viser Indledningen til den officielle tyske Aktsamling vedrørende § 5, hvad man paa visse Hold mener at kunne til-

lade sig — desto mere Grund er der til at understrege Undtagelsen, naar den foreligger. Otto Brandts Udtalelse: »...es geht nicht mehr an, wie dies bei uns lange Zeit hindurch üblich gewesen ist, Arbeiten, die sich auf die schleswig-holsteinische Frage beziehen, zu veröffentlichen ohne genaueste Kenntniss der reichen dänischen Geschichtsliteratur« (S. IX) indeholder en retfærdig Dom og et selvfølgeligt Krav.

Otto Brandts Bog er inddelt i 5 store Afsnit. I det første, der er at betragte som Indledning, skildres den danske Helstat og Hertugdømmerne i det 18. Aarhundrede. I stærke Ord fremhæves Bernstorfferne og deres Samtidiges Gerning til Gavn for det danske Monarki, deres Forstaaelse for Hertugdømmernes Ejendommeligheder og kloge Respekt for Ridderskabets gamle Privilegier, for dets politiske og sociale Forrangsstilling. I det følgende Kapitel præsenteres Bogens Hovedpersoner: Brødrene Cay og Fritz Reventlow, Sønner af Christian VII's Opdrager Ditlev Reventlow, Fritz Reventlows Hustru Julie Schimmelman, deres Slægt og Venner indenfor det holstenske Ridderskab, deres Forbindelser med franske Emigranter, med Mathias Claudius, Friedrich Perthes og andre Repræsentanter for nordtysk Aandsliv. Som i det foregaaende og i de følgende Afsnit meddeles udførlige Karakteristiker af mangfoldige Personligheder og gøres der Rede for deres Udvikling, deres Anskuelser og Opfattelse af Tidens politiske og aandelige Spørgsmaal. 3. og 4. Afsnit er Bogens vigtigste og indeholder Skildringen af Fritz Reventlows, hans Slægtnings og Venners religiøse og politiske Arbejde, deres Kamp mod Rationalismen og dens Tilhængere, deres Forsøg paa at svække denne Aandsretning og navnlig ved Kiels Universitet — hvor Fritz Reventlow beklædte Stillingen som Kurator — at fortrænge eller isolere Lærerkrafter, der var dem ubehagelige, og erstatte dem med Mænd, som delte deres politiske og religiøse Konservatisme. Adskilligt betydningsfuldere er dog Fremstillingen af Kredsens politiske Indsats, Redegørelsen for Fritz Reventlows Stilling til Stænder og Privilegier, hans Betydning som Fører for Ridderskabet i dets Kamp mod Regeringen. Endelig er der tilføjet et Slutningsafsnit, som behandler den sidste Fase af Fritz Reventlows Arbejde, hans Forbindelse med Dahlmann, hans Nederlag og bitre Skuffelser, som besegledes ved Overtagelsen af en dansk Gesandtskabspost i Berlin.

Indenfor de skitserede Rammer bringer Bogen en Række nye og vigtige Oplysninger og uddyber i høj Grad Forstaaelsen af det behandlede Tidsrum. Et Par afgørende Punkter skal fremhæves. Med Rette betoner Forfatteren, at man hidtil baade i

Danmark og Tyskland har tilskrevet Dahlmanns Optraeden i 1815 en alt for afgørende Betydning som Udgangspunkt for den slesvig-holstenske Bevægelse. Dette er ikke længer muligt. Otto Brandt har ført Beviset for, at Ridderskabsbevægelsen rækker helt tilbage til Overgangen mellem det 18. og 19. Aarhundrede og allerede paa dette Tidspunkt arbejdede med de samme historiske Paastande, som blev ført frem efter 1815. Om denne Bevægelsens første Tid har han meddelt en Række Oplysninger og i Enkeltheder paavist Fritz Reventlows Betydning for Udformningen af dens Program. Vor Viden om Ridderskabets Konflikter med Regeringen i de første Aar af det 19. Aarhundrede var hidtil uklar og ganske brudstykkeagtig, i alt væsentlig bygget paa Meddelelser i Christian VIII's Dagbøger samt A. S. Ørsteds Erindringer. Først ved Hjælp af Brandts Bog bliver man i Stand til at følge Brydningerne i deres forskellige Faser, forstaa deres politiske Betydning og alvorlige Karakter. Hvad der før var et uforklarligt Faktum, at Ridderskabet allerede i 1797 kunde føle Trang til at lade F. C. Jensen og D. H. Hegewisch besørge den store Udgave af Ridderskabsprivilegierne, faar gennem Brandts Bog sin naturlige Forklaring som Led i en maalbevidst Aktion. Skildringen af de politiske Brydninger efter 1814 rækker ikke i samme Grad ved den almindelige Opfattelse af Begivenhedernes Forløb, men giver værdifulde Meddelelser om Fritz Reventlows Betydning og Indsats. For første Gang bliver det saaledes oplyst, at Dahlmanns Ansættelse i 1815 som Sekretær for den »fortwährende Deputation« var Fritz Reventlows Værk.

Ogsaa Fremstillingen af Emkendorf-Kredsens Kamp mod Rationalismen har vundet nyt Land for den historiske Erkendelse. Gennem Brandts Bog faar man et levende Indtryk af Kampens Maalbevidsthed og de dybe Modsætninger, for hvilke den var Udtryk. Nærmere at gaa ind paa disse Forhold har mindre Betydning. Kun lige skal det berøres, at Fremstillingen utvivlsomt er ensidig i dens Sympati for Fritz Reventlow og navnlig i Uviljen mod hans Modstandere, først og fremmest mod August Hennings. Om selve Grundsynspunktet lader der sig neppe diskutere. Om man, som Otto Brandt, vil have Sympati for Emkendorf-Kredsens antirationalistiske Bestræbelser, vil til syvende og sidst afhænge af Bedømmerens Anskuelse, om han betragter Rationalismen som en af Menneskeandens store og varige Fremskridt, Reventlow og hans kirkelige Reaktion som en foreløbig Tilbagegang. Et er dog givet, ogsaa efter Brandts Skildring, med særlig sympatiske Midler førte Fritz Reventlow ikke sin Kamp. Hans Virksomhed ved Kiels Universitet kan have

bragt det visse Fordele, for dets Aand var den ikke til Fordel, og det var retfærdigt, at den endte med et Nederlag.

En Fremhævelse af Bogens Betydning for den historiske Viden og Forstaaelse maa imidlertid ledsages af en Betoning af dens Begrænsning.

Jeg ser bort fra positive Fejl. De er faa og ganske betydningsløse. Uheldigere er det, at Fremstillingen i alt for høj Grad samler sig om Emkendorf-Kredsen og dens Mænd, er uforstaaende i Bedømmelsen af dens Modstandere indenfor Godsejernes og Ridderskabets andre Kredse og slet ikke gør Forsøg paa at skildre deres Indsats og Optræden, forstaa deres Motiver og maale deres Indflydelse. Hertugdømmernes Historie er i alt for høj Grad betragtet gennem Emkendorfs Slotsvinduer. At Fristelsen laa nær, forstaaer man. Fritz Reventlows Kreds rummede utvivlsomt de rigeste Personligheder. Ogsaa udenfor dens Cirkler rørte sig dog et broget og mangfoldigt Liv. Begivenhedernes Forløb viser ofte, at Fritz Reventlows Tag om Standsfællerne glippede, at han stødte paa kraftig Modstand hos den slesvigske Del af Ridderskabet og hos de ikke-riciperede Godsejere og derfor mere end een Gang maatte lade Kampen falde og indregistrere et Nederlag. Om disse Sidestrømninger giver Bogen ingen Besked, højst nogle ganske umotiverede ringeagtende Tillægsord om deres Førstemand, Landraad Thienen paa Cronsburg. I det lange Løb var det Fritz Reventlows Synspunkter, som sejrede indenfor det slesvig-holstenske Ridderskab; derfor har hans Modstandere dog ligefuldt Krav paa historisk Interesse. Ogsaa deres Indsats danner Traade i det brogede slesvig-holstenske Væv, og kun en Fremstilling, som er bredere anlagt end Otto Brandts, vil være i Stand til at prøve deres Styrke og bestemme deres Farve. Otto Brandt har i Virkeligheden udelukkende skildret en enkelt Kreds indenfor det slesvig-holstenske Ridderskab. Ridderskabets og Godsejerstandens samlede politiske Udvikling har han ikke givet. Det er muligt, at det skyldes Mangler ved det eksisterende Kildestof. Det ses dog ikke, at Forfatteren har været opmærksom paa Problemet og stræbt at løse det.

Paavisningen af denne Begrænsning rækker videre.

Bogens politiske Hovedthesis — jeg lader foreløbig staa hen, om den er rigtig — er Paastanden om, at Fritz Reventlows Optræden udelukkende var bestemt ved ideelle Motiver, Kærlighed til Stænderinstitutionen, Tro paa, at Ridderskabet var Bærer og Vogter af en gammel Stændertradition, altsammen næret ved aandelig Samhørighed med den tyske Kulturnation og paa et meget tidligt Tidspunkt udformet til en bevidst tysk

Nationalfølelse. Otto Brandt lægger ikke Skjul paa, at Fritz Reventlow i disse Henseender favnede videre end de allerfleste af hans Standsfæller, der i det væsentlige lod sig rive med af Harmen over de økonomiske Krav, som blev stillet til dem. Sikkert er det imidlertid, at de national-politiske Synsmaader i Aarenes Løb efter 1814 vandt almindelig Genklang indenfor Hertugdømmernes adelige Kredse. Hvorfor og hvorledes fuldbyrdedes denne Overgang? Brandt konstaterer Forholdet, men giver ikke Forklaringen. Af gode Grunde. Til en afgørende Besvarelse af Spørgsmaalet hørte en udtømmende Skildring af det samlede Ridderskabs Historie.

Otto Brandt raader som historisk Skribent over mange fortræffelige Egenskaber: Evne til at skelne væsentligt fra uvæsentligt, trække Linier op og give levende historiske Billeder. Han skriver udmærket, kraftigt og malende og spiller paa mange Strege. Ogsaa om hans Personskildringer er der meget godt at sige, og baade vigtige og karakteristiske Træk faar han frem. Tit og mange Gange tager han dog for haandfast paa Tingene, har en Forkærlighed for grelle og stærke Farver og maler bestandigt med bred Pensel. Det 18. Aarhundredes Mænd, ikke blot de to Bernstorff'er, men ogsaa mere problematiske Naturer som Caspar v. Saldern og H. C. Schimmelman, males saa englehvide, at det fængslende ved dem formelig gaar tabt. Omvendt bliver Tonerne ubillig dystre, naar Talen er om Emkendorf-Kredsens kirkelige Modstandere eller om Repræsentanterne for Regeringens Politik efter 1797. Af Ernst Schimmelmans Begavelse og aandelige Rigdom bliver næsten intet tilbage, kun et viljesvagt Redskab i Frederik VI's haarde Hænder. Og selve Kongen: »ein kleinlicher Excerziermeister«, »ein rauher Selbstherrscher, ein mistrauischer Despot«. Man tror næsten at skimte en Philip II, en Ivan den Skrækkelige. I al Beskedenhed mener jeg at have paavist, at der ogsaa hører lysere Toner med i Frederik VI's Billede.

Ogsaa overfor et Fænomen som Fritz Reventlows Hustru Julie Schimmelman glipper den psykologiske Forstaaelse. Sikkert har hun haft mange tiltalende Egenskaber og paa sin Vis været en betydelig Personlighed. Hendes Magt over Kredsens Medlemmer og selv over fjernere staaende bliver ellers uforklarlig. Alligevel var hun sikkert Hysteriker med et forkvaklet, nærmest sygeligt Følelsesliv, derfor uligevægtig og ikke nogen tilforladelig Kilde for historiske Domme over Personer og Begivenheder. Brandt tager hende utvivlsomt for alvorligt og regner ikke med hendes psykiske Ejendommeligheder. Skildringen af Cay og Fritz

Reventlows indbyrdes Forhold mangler ogsaa Perspektiv og dybere Forstaaelse. Neppe med Urette faar man Fornemmelsen af, at den første bliver altfor stedmoderlig behandlet og uretfærdigt forsvinder bag Broderens mere robuste Skikkelse. Fritz Reventlows Udvikling er heller ikke tilfredsstillende behandlet. Paa hans pludselige Sammenbrud i 1819 savner man en fyldestgørende Forklaring. Muligt, at Mistillid til det tyske Forbund berøvede ham alle Illusioner, at den slesvig-holstenske Bevægelse efterhaanden antog Former, som i Længden var uforenelige med hans Konservatisme, at en slumrende Loyalitetsfølelse mod det nedarvede Kongehus brød igennem. Nogen Forbindelse med hans tidligere Optræden — som Brandt har skildret den — gives dog ikke og derfor heller ingen tilfredsstillende Forklaring paa hans pludselige Omsving, at han ikke alene trak sig ud af Kampen, men endogsaa forlod sin Hjemstavn og gik i dansk Statstjeneste.

Det er allerede fremhævet, at Otto Brandt bedømmer og skildrer Fritz Reventlow og Emkendorf-Kredsen som behersket af tysk-nationale Følelser og Anskuelser. Udfra moderne Friheds- og Nationalitetsideer førte de deres Kamp; de henregtede sig til den tyske Nation og betragtede deres Stræben som Led i dens politisk-nationale Kamp. Til dette Grundsynspunkt vender Brandt stadig tilbage. Emkendorf, hedder det, »wo Fritz Reventlow sich zu demselben deutsch-vaterländischen Geist bekannte«, udviklede sig »zum Ausgangspunkt eines deutschen Nationalgefühls« (S. 133). »Frank und frei von allem »Sklavengefühl der Ehrfurcht gegen Könige und Throne« zählte er sich nicht nur stolz zu der deutschen KulturNation: während der Schicksalswende in den ersten zwei Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts hat er sich freudig auch politisch zu Deutschland bekannt und dieses Bekenntnis weiter hinausgetragen« (S. 97). »Hie Dänentum, hie Deutschum wurde das Feldgeschrei«. Ifølge Brandt kom det tysk-nationale Synspunkt frem paa Bevægelsens tidligste Stadier: »Nicht erst von 1816, nein, früher schon, von den neunziger Jahren des 18. Jahrhunderts an, datiert die ständisch-deutschnationale Bewegung der Schleswig-Holsteinischen Ritterschaft, beginnt die Vorgeschichte der Ereignisse von 1848, die das Ende des Gesamtstaates bezeichnen und zugleich den Anfang von Schleswig-Holsteins fester Verknüpfung mit dem deutschen Nationalstaat« (S. 267). Forskellige Forhold har fremkaldt denne Udvikling. Allerede i Studieaarene i Göttingen — skildrer Brandt — var Fritz Reventlow kommet i nær Forbindelse med Hainbund, havde tilegnet sig Kredsens Begejstring for tysk Væsen og tysk Frihed, havde med sine Venner svoret Kamp mod Fyrsternes

Despotisme og Had til Franskmændene og deres Kultur. Erfaringer fra de diplomatiske Læreaar i London virkede i samme Retning, Rædsel for den franske Revolution i Forbindelse med den danske Regerings Optræden overfor Hertugdømmerne fuldbyrdede Udviklingen. En Stænderforfatning, som den i gamle Tider havde bestaaet i Tysklands forskellige Lande og Riger, blev hans Ideal, Hertugdømmernes gamle Stænderforfatning og Ridderskabets Privilegier omvendt ensbetydende med »eine deutsche Institution«. Udgivelsen af Privilegierne i 1797 ved Jensen og Hegewisch havde saaledes — paastaar Brandt — ikke noget andet Formaal end at vise, at Privilegierne var af tysk Oprindelse. Kampen om deres Betydning »liess somit, da diese als schlechthin deutsch proklamiert wurden, geradezu ein deutsches Nationalgefühl, ja ein deutsches Staatsgefühl innerhalb der Schleswig-Holsteinischen Ritterschaft aufkeimen« (S. 264).

Om hele denne Udvikling maa man sikkert af mange Grunde udtale sig med større Forsigtighed, end det ligger for Otto Brandt. Hvad var tysk Nationalfølelse i de første Aar af det 19. Aarhundrede, endsige i Slutningen af det 18.? Det tyske Folk, og navnlig dets førende Mænd i Aandslivets Verden, følte sig nok som tilhørende en fælles tysk Kultur, men havde endnu ikke draget de politiske Konsekvenser. Først gennem de store Kampe med Napoleon, Nederlaget 1806—07 og Reformarbejdet i de følgende Aar forberedtes Grundlaget for en politisk Nationalfølelse; først gennem Frihedskampen 1813—14 fæstnedes og modnedes Ideerne og blev de til politiske Anskuelse. Intet er vanskeligere end at følge Udviklingen af politiske Stemninger, bestemme deres Udgangspunkt, bedømme deres Indhold og maale deres Styrke. Paa intet Omraade bør man være forsigtigere. Ganske vist har jeg ikke inden Nedskrivningen af denne Anmeldelse kunnet benytte Fritz Reventlows Korrespondance og det øvrige private Brevstof, som har staaet til Raadighed for Otto Brandt, og paa hvilket han bygger sin Skildring af Emkendorf-Kredsens politiske og nationale Anskuelse. Et omfattende Materiale, som det foreligger offentliggjort, ikke mindst i de Reventlowske Papirer, indeholder dog adskillige Udtalelser, som kunde fortolkes i Overensstemmelse med det Brandtske Synspunkt, men om det skete, vilde give et ganske misvisende Billede af Anskuelse og Stemninger i de tyskdannede københavnske Regerings- og Embedskredse. Tit og mange Gange giver Brevene mere Udtryk for øjeblikkelige Stemninger end for bestemte Anskuelse, tit og mange Gange indeholder de Ytringer, som paa Baggrund af senere

Begivenheder kan synes at have en Betydning, der i Virkeligheden ligger dem fjernt.

Hvad der i Almindelighed gælder Brandts Personskildringer har ogsaa Gyldighed for hans Fremstilling af politiske Anskuelser, at han tager for haandfast paa Tingene. Blot et enkelt Eksempel. Brandt betragter Konferensraad Ernst Philip Kirstein som »einen entschieden deutsch und zwar preussisch gesinnten Mann«, hans Breve som Udtryk »eines deutschen Patrioten« (S. 335). Som Grundlag citeres en Udtalelse af Charlotte Schimmelmans (Bobé: Rev. Pap. IV, S. 252): Kirstein est l'Allemand le plus prononcé de ma connaissance et plus Prussien qu'il n'ose se l'avouer ce moment-ci.« Tilsyneladende er alt i Orden. I Virkeligheden er Brevet skrevet paa Baggrund af den spændte Situation omkring Slaget ved Eylau og gengiver Kirsteins Følelser overfor Begivenheder, som paa det nærmeste berørte det danske Monarki.

Jeg spørger, hvor meget af Emkendorf-Kredsens tyske Nationalfølelse var paa dette Tidspunkt ensbetydende med antifranske Stemninger?

Og nu Vurderingen af Ridderskabets Optræden under Skatte-lovskrisen i 1802. I samme Grad, som man underkender det nationalpolitiske Moment, maa man nødvendigvis søge Motivet til Ridderskabets Optræden andetsteds, i snevre Standsinteresser, i Harme over Krænkelser af formentlige Rettigheder eller i Vrede over de nye Skattepaalæg. Ud fra Brandts egen Skildring af Fritz Reventlow er jeg for hans Vedkommende tilbøjelig til at skyde de formelle Synspunkter i Forgrunden: Stædig Fastholden ved formentlige Rettigheder. For de øvrige Ridderskabsmedlemmer har sikkert rent økonomiske Interesser været afgørende.

Anderledes blev Forholdet i Aarene efter 1814. Otto Brandts Oplysninger om Emkendorf-Kredsens Anskuelser paa dette Tidspunkt viser med al Tydelighed, hvor langt man var vokset bort fra Samhørsfølelsen med den gamle Helstat og udelukkende levede i aandeligt Fællesskab med det tyske Folk, delte dets politiske Idealer, ønskede Hertugdømmernes Adskillelse fra Danmark og deres Optagelse i det genopstaaede tyske Rige. Et Aartis oprivende Kampe vil dog altid være tilstrækkelig Forklaring paa denne Udvikling: til den ene Side den tyske Rejsning under Napoleon, til den anden det danske Monarkis Nederlag, økonomiske Ruin og politiske Lemlæstelse.

Otto Brandt nøjes ikke med Karakteristiken af Emkendorf-Kredsen og dens ledende Mænd, men fælder tillige Dom over den danske Regerings Politik og Optræden overfor Hertugdøm-

merne. Hans Opfattelse mangler ikke Tydelighed. 1797 betegner et afgørende Brud i den historiske Udvikling. Indtil A. P. Bernstorffs Død — fraregnet det kortvarige Guldbergske Interregnum — havde Regeringen Forstaaelse for den danske Helstats historiske Ejendommeligheder, respekterede dens Forudsætninger og tog Hensyn til Hertugdømmernes Særstilling, gav de tyske Befolkningselementer en Indflydelse, som svarede til deres berettigede Krav og overholdt Ridderskabets Rettigheder og Privilegier. Efter 1797 indtraadte en fuldkommen Forandring. Ud fra »rationalistiske« Lighedsideer stræbte Frederik VI og hans Mænd at ophæve Hertugdømmernes Særstilling, tage Livet af alle Standsprivilegier, ophæve velafhjemlede politiske Rettigheder og søgte at undergrave den tyske Befolknings nationale Ret, og, hvor det var muligt, skyde Danskheden i Forgrunden.

I denne Udvikling — hævder Brandt — ligger Ansvar for Helstatens Undergang.

I Virkeligheden strider Betragtningen mod Bogens øvrige Synspunkter. Jeg er uenig med Brandt, naar han lader tysk-national-politiske Motiver være virksomme under Ridderskabets Kamp allerede i de første Aar efter Aarhundredskiftet, men vil naturligvis som enhver anden erkende, at de efter 1814 ubestrideligt vandt Magt over Hertugdømmernes tyske Befolkning. Først derved mistede Helstaten sin Eksistensret saavel som sine Eksistensbetingelser. Den tysk-nationale Udvikling i Forbindelse med den tilsvarende dansk-nationale gjorde Brudet uundgaaeligt og bevirkede, at de to Befolkningsdele maatte skilles. Kun ved at fastholde dette Synspunkt — hvis Berettigelse et Aarhundredes politiske Udvikling har godtgjort — løfter man Spørgsmaalet ud af gamle historiske og juridiske Stridigheder og skaber Grundlaget for en virkelig historisk Dom. Den slesvig-holstenske Bevægelse mister for en dansk Betragtning Karakteren af et folkeligt og statsligt Forræderi, den danske Regerings Politik bliver ikke ensbetydende med despotisk Volds- og Tvangsherredømme. Om Udviklingens Faser, Slesvig-Holstenernes Optræden til de forskellige Tider, saavel som den danske Regerings enkelte Foranstaltninger kan man fælde forskelligartede Domme. Fastholder man Grundbetragtningen, bliver det altsammen Led i de danske og tyske Befolkningsdeles naturlige og nødvendige Stræben efter national Selvhævdelse.

Indledningskapitlet, Skildringen af den danske Helstat og Slesvig-Holsten i det 18. Aarhundrede, kan ifølge Sagens Natur ikke bringe afgørende nyt — i Aage Friis' forskellige Arbejder er Hovedsynspunkterne givet — men forbereder paa forskellig Maade

Opfattelsen, som den træder frem i de følgende Afsnit. Enhver vil samstemme i Begejstringen for Bernstorff'erne og deres Livsgerning, men alligevel spore Tendensen: at belyse de straalende Tinder, fra hvilke man sank ned i Aarene efter 1797. A. P. Bernstorffs Politik overfor Hertugdømmerne var tilvisse klog og forsigtig, bestemt ved hans Ønske om at respektere deres særlige Forhold; hans Personlighed og store Avtoritet ejede sikkert Betingelser for at fjerne Vanskeligheder, som for hans Efterfølgere maatte blive adskilligt større. Uden Skævheder er Fremstillingen dog ikke. Forskellige Paastande er hverken urigtige eller fuldstændig træffende: for A. P. Bernstorff »bildeten Schleswig und Holstein das, was sie seit 1460 trotz aller Teilungen waren: eine Einheit« (S. 37). »Die Sonderstellung, ja Selbständigkeit des vereinigten Schleswig-Holsteins ist nun, nach dem Anschluss des gesamten, endlich wieder ungeteilten Gebietes beider Herzogtümer an Dänemark, durch Bernstorff nicht unterdrückt, sondern im Gegenteil gestärkt worden« (S. 38). Særstilling; til Nød. Selvstændighed; afgjort Nej. At han formaaede »die historische Berechtigung ständischer Privilegien zu würdigen und war auch entschlossen sie gegen alle etwaigen Angriffe zu schützen« (S. 43), kan maaske gaa an; at han derimod tog Hensyn »auf die historisch gewordenen staatsrechtlichen und ständischen Verhältnisse der Herzogtümer« (S. 79) derimod ikke. Sættes Udtalelserne i Relation til den Emkendorf-Brandtske Opfattelse af Hertugdømmernes Selvstændighed og Stænderrettigheder, som de bliver gjort gældende i Fremstillingen af Tiden efter 1797, er de i hvert Fald afgjort urigtige.

Til alt dette kommer, at 1797 ingenlunde dannede Epoke. Brandt lægger ingen Skjul paa — drager blot ikke Konsekvenserne af sine Oplysninger — at det afgørende Stridsspørgsmaal, Skattebevillingssagen, allerede kom frem i Bernstorffs Tid og blev afgjort i Modstrid med Ridderskabets Ønsker. Da der i 1789 blev udskrevet en »overordentlig Formue-, Indtægts- og Næringskat«, klagede Ridderskabet over, at dets »jus collectandi« i de adelige Godsdistrikter krænkedes ved Indsættelsen af en kongelig Kommissær. Ingen anden end A. P. Bernstorff gav Afslaget paa Klagen. Under Fritz Reventlows Førerskab protesterede Ridderskabet, gav sin Opfattelse Udtryk i Ridderskabsprotokollen og lod den ikke alene gaa videre til Tyske Kancelli, men ogsaa offentliggøre i Schlözers Staatsanzeiger. Netop dette Sammenstød — oplyser Brandt — bevægede Ridderskabet til at publicere sine Privilegier. Og Regeringen — og dermed Bernstorff — gik endnu videre. 12. September 1792 udkom Forordningen om en

4 pCt.'s Skat af Kollateralarv, gældende ogsaa Ridderskab, Prælater og øvrige Godsbesiddere og beregnet ikke efter Plovansættelsen, men efter Godsernes Kapitalværdi og derfor ikke alene rammende Bønderjorden, men ogsaa de hidtil skattefrie Hovedgaardsmarker. Skattepaalæggene og dermed de formentlige Overgreb mod Ridderskabet blev saaledes ikke indledet efter Bernstorffs Død, men rækker tilbage i hans egen Magtperiode. At man gik adskilligt videre efter 1797 er utvivlsomt, men en naturlig Følge af de farlige udenrigspolitiske Forhold, som medførte Rustninger og dermed gav Staten større Fornødenheder.

For Otto Brandt er der imidlertid ingen Tvivl. Med A. P. Bernstorffs Død begynder en »Politik der Uniformierung und Danisierung« (S. VII). Frederik VI's hele »Sinnen und Trachten« gik ud paa »den Absolutismus der Krone zu erweitern« (S. 250); helst havde han »sein Reich mit all seinen Teilen in eine gleichmässig angelegte und einheitlich organisierte Kaserne verwandelt. in deren Räumen einzig und allein dänische Kommandos erschallen sollten«, ja endnu mere bragt »die dänische Nationalität in seinem Reiche zur Alleinherrschaft« (S. 252 f.). Til det positive Program svarede det negative. Ridderskabet betragtede Frederik VI alene »als ein lästiger Anachronismus und Fremdkörper, als ein Hemmnis mehr für seine Uniformierungs- und Zentralisierungspläne«. »Der Ritterschaft ihre letzten, bereits stark beschnittenen Vorrechte zu entziehen, hielt er daher geradezu für seine Regentenpflicht« (S. 254 f.). Adskillige lignende Citater kan anføres; de meddelte er dog tilstrækkelige til at antyde Opfattelsen.

Villigt skal det indrømmes, at der efterhaanden indtraadte Ændringer i Regeringens Politik overfor Hertugdømmerne og udfoldedes bevidste Bestræbelser for at sammensveje Monarkiet til en ubrødelig Enhed. Der kan nævnes Punkter, hvor man utvivlsomt gik for vidt — f. Eks., at der 1806 blev nedsat en Kommission, som skulde forberede ensartet Lovgivning i Rigets forskellige Dele — andre, som ved deres Følger viste sig afgjort uheldige — f. Eks. Holstens Inkorporation i 1806. Ogsaa om Frederik VI's Bestræbelser for at give det danske Sprog en Plads, som svarede til Befolkningens Nationalitet, lader sig sige adskilligt. I Hovedsagen vil de fleste Danske samstemme i A. D. Jørgensens kloge Ord (i Danmarks Riges Historie, VI. Bd. S. 103): »Der var i intet af alt dette noget, som afveg fra, hvad der skete i alle andre europæiske Stater... Men over for den vaagnende tyske Folkefølelse laa der dog selv i disse Antydninger en farlig Udæskning«. Eet maa dog paa det bestemteste fastholdes: Der

var intet i Frederik VI's og hans Regerings Bestræbelser, som røber Forsøg paa at skaffe den danske Nationalitet noget »Eneherredømme.«

Tværtimod maa man erkende, at den danske Regerings Politik var en naturlig, om man vil en nødvendig Konsekvens af de politiske Begivenheder, af Enevældens Ejendommeligheder og af den samme nationale Opvaagnen, som rejste og samlede Slesvig-Holstenerne. Det tyske Riges Undergang i 1806 maatte for Datiden synes mere afgørende, end den virkelig blev, og for det danske Statsstyre være en Opfordring til at fuldføre et Aarhundredes halvgjorte Arbejde. Netop Frederik VI's mest omstridte Foranstaltninger: Holstens Indlemmelse og Bestræbelserne for en Sammensmeltning af Lovgivningen faar derved deres Forklaring og rette Belysning. Enevældens Natur virkede i samme Retning. Intet laa Frederik VI fjernere end at »udvide sin Absolutisme«. Ikke med den ringeste Tanke faldt det ham ind, at sligt var muligt. Spørgsmaalet om Statens Ret overfor lokale Ejendommeligheder vil altid være omstridt. Givet er det kun, at en Enevælde maa virke centraliserende. Netop paa dette Punkt ligger vel dens største historiske Betydning. Tænk paa Ludvig XIV og de preussiske Konger. Utvivlsomt var der ogsaa i den danske Regerings Bestræbelser et afgjort demokratisk Træk. Ogsaa dette hører til Enevældens Natur. I Kamp med de feudale Magter er den bleven til, og helt har den aldrig fornægtet sin Oprindelse. Og nationalt. Som Brandt betoner: »die Deutschen waren in ihrer bisherigen führenden Stellung nur von dem Selbstbewusstsein durchdrungen, dass sie weit mehr als die Dänen für den Staatsdienst geeignet seien: sie erblickten in den Dänen anspruchsvolle *roturiers* wie die alten Privilegierten in Frankreich nichts von dem neuen Amtsadel wissen wollten«. (S. 55). Rigtigere kan det ikke siges. Blot bliver der ingen Plads for historiske Beklagelser over, at de danske Befolkningsdele efterhaanden fik en anden Opfattelse, endsige Fordømmelse over, at Frederik VI imødekom Bevægelsen. Spørgsmaalet Ret og Uret trænges tilbage og afløses af Nødvendigheden at erkende en naturlig historisk Udvikling.

Paa samme Maade med Ridderskabets Privilegier og deres Forbindelse med Hertugdømmernes gamle Stænderforfatning. Jeg lader det juridiske Retsspørgsmaal ude af Betragtning. For den historiske Forstaaelse er det uden væsentlig Betydning. Otto Brandt synes tilbøjelig til ganske at godkende de Fritz Reventlow'ske Teorier — anderledes kan man vanskelig forklare hans Fordømmelse af Regeringens Optræden — men indrømmer dog, at

Forholdene var ændret siden det 16. og 17. Aarhundrede, at Stænderforfatningen forlængst var sat ud af Kraft; han tilføjer dog »egentlig Virksomhed« (S. 259), hvad der gør Indrømmelsen tvetydig. To bestemte Opfattelser stod overfor hinanden: Fritz Reventlows og den danske Regerings. For Frederik VI's talte den eksisterende Tilstand, for Ridderskabets en Fortolkning, der i sine Konsekvenser vilde stride mod Enevældens Natur og Forudsætninger. I Kampen mellem Frederik VI og Ridderskabet repræsenterede den første de faktiske tilstedeværende Forhold; det sidste var Angriberen, som vilde genoplive en fjern Fortid. Kun fordi den moderne Frihedsbevægelse i den gamle Stænderforfatning kunde finde historiske Argumenter for sine Krav, blev det muligt at puste nyt Liv i de gamle Akter. Man kan af politiske Grunde beklage, at Kongen ikke imødekom de praktiske Krav, men derfor ikke beskyldte ham for Uredelighed. Naar Privilegierne i 1816 blev stadfæstet, var der ikke Tale om nogen »Irreleitung der Ritterschaft« eller »reservatio mentalis« (S. 400). Om Frederik VI's Opfattelse kunde man ikke være i Tvivl.

Endnu mærkeligere er Forfatterens Uvilje over Regeringens Optræden i de enkelte foreliggende Spørgsmaal. Ganske vist tager han sine Reservationer og indrømmer af og til, at gode Grunde kunde tale for de trufne Foranstaltninger, at Staten var tvungen til at stille Krav om alle sine Undersaatters Understøttelse, og at dens Ulykker med Nødvendighed maatte ramme dem alle. Nogen Forstaaelse af, at Frederik VI og hans Mænd i mange Tilfælde repræsenterede Nutiden, hans Modstandere et forældet Standpunkt, lægger han dog ikke for Dagen.

Saaledes overfor Skatteforordningen af 1802. Ridderskabets formelle Krav var opfyldt. At man i Forvejen havde tilsendt det en Meddelelse om den planlagte Foranstaltning, havde dog ikke kunnet svække dets Jammer over Loven, som »das ungeheuerlichste Attentat auf ihre Steuerfreiheit«, og — tilføjer Brandt — »raubte ihr alle und jede Hoffnung, dass die Regierung überhaupt noch mit der Fortdauer der alten Landesverfassung rechne« (S. 289). For en moderne Opfattelse kan Hovedgaardsmarkernes Skattefrihed dog neppe være et helligt Privilegium og Plovansættelsen maaske nok »ein Kernstück der verstümmelten ständischen Verfassung« (S. 291), men derfor dog ikke gøre Krav paa særlig Respekt. At der i Hertugdømmerne blev indført en »Landausschussordnung«, der ordnede Udskrivningen paa Grundlag af Indbyggerantallet, var — som Brandt betoner — et afgjort Fremskridt, men fortjener da heller ikke at ses »unter dem Gesichts-

punkt der Uniformierung der Herzogtümer mit Dänemark, des Umsturzes alter schleswig-holsteinischer Institutionen« (S. 279). Paa lignende Maade i Skildringen af Hertugdømmernes Forhold i Ulykkesaarene 1807—14. Trods alle Indrømmelser nærer Otto Brandt tydeligt nok en stille Tro paa Hertugdømmernes moralske Ret til at leve deres Særliv og overlade Kongeriget de væsentligste Byrder. Hans egen Skildring af Helstaten, som den formede sig før 1797, indeholder Beviset for Monarkiets faktiske Enhed og for de enkelte Statsdeles Forpligtelse til Fællesskab i Lykke og Modgang. Endnu i 1814 havde den danske og tyske Befolkning ikke fuldbyrdet en national Udvikling, som gav dem Ret til at være udeltagende for hinandens Skæbne.

Otto Brandts Bog behandler store og afgørende Problemer og sætter mangehaande Tanker i Bevægelse. Den ægger ofte til Modsigelse og viser ikke tilstrækkelig Forstaaelse for den historiske Berettigelse af de Synspunkter, som i Aarene mellem 1797 og 1814 maatte beherske den danske Regering og dens ledende Mænd. Man maa ogsaa rejse Tvivl om dens Bestemmelse af de Faktorer, der var ledende for Ridderskabet og dets Førere. Ligesaa sikkert er det dog, at Bogen paa afgørende Omraader forøger den historiske Viden og beriger den historiske Erkendelse. Fra dansk Side vil man utvivlsomt anerkende den som et af tysk Historieskrivnings betydeligste Bidrag til Kundskaben om den dansk-tyske Helstats Undergang og Slesvig-Holstenismens Udvikling.

Axel Linvald.

Thade Petersen: De Sønderjydske Frimenigheders Historie (I-II Halvbind. I Kommission hos Kirkeligt Samfund af 1898).

Nærværende Skrift er fremkommet som et Mindeskrift i Anledning af, at det i 1924 var 50 Aar, siden Cornelius Appel som den første sønderjydske Frimenighedspræst blev indviet ved den kendte Handling af Birkedal paa Askov.

Forf. beklager i Forordet, at han derfor ikke har naaet at faa alt Materiale indsamlet, navnlig Breve, og hvis der findes noget væsentligt, er det utvivlsomt beklageligt, at det ikke er kommet med, selv om Udgivelsen derved var blevet sinket; men det afgørende bliver dog ved et Emne af denne Art, at det er behandlet af en Mand, der selv staar midt i Bevægelsen og forstaar den indefra, og at det sker saa betids, at der har kunnet